

جدید پنجابی نثر دا موڈھی شردھارام پھلوری

ABSTRACT

This article examines the contributions of Shardha Ram Philori, a notable figure in the development of Punjabi prose during the British period. Born in Philor, a town in the Jalandhar District of Indian Punjab. Philori was proficient in several vernacular languages of India, including Hindi, Sanskrit, Urdu, Persian, and Punjabi. His expertise in Oriental languages led him to a position with the British Government, where he authored significant works aimed at training British officers. These writings are considered a valuable repository of Punjabi literature, blending traditional and contemporary elements of Punjabi prose. This paper explores the quality of Philori's diction, language, and literary creation, while also assessing his impact and legacy in the context of Punjabi literary history.

شردھا رام پھلوری (1837-1884ء) دے جیون بارے کوئی بھتی جانکاری نہیں ملدی۔
گورننگن کورہوراں دے آکھن موجب:

”..... پروفیسر پریتم سنگھ دووارا سنپادت پُتک شردھا رام دیاں
اپنیاں لکھتاں دیاں کجھ اندرلیاں گواہیاں توں وی اُس دے جیون بارے
کجھ سوتر جوڑے جاسکدے ہن جاں اوس دے سمکالیاں دیاں رچناواں
وچ اُس بارے کتے کوئی سنکیت مل جاندا ہے۔ ایہناں توں اڈ اوس دے

بزرگ ساکاں سنبندھیاں توں وی کجھ موکھک جانکاری ملدی ہے۔“ (1)

شردھا رام پھلوری دا جنم 30 ستمبر 1837ء وچ ہويا۔ (2) آپ پھلور دے جم پل سن۔ آپ دے وڈکیاں نے کدھروں آ کے استھے وسوں اختیار کیتی یاں اوہ مڈھ توں ای ایہوں دے وسنیک سن، ایس بارے کوئی جانکاری نہیں ملدی۔ آپ دا ہندو گھرانے نال تعلق سی۔ مڈھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ دھرم پرچار نال جڑن پاروں پنڈت اکھوائے۔ سنان دھرم لہر نال جڑ کے دھرم دی سیوا کردے رہے۔ شردھا رام پھلوری نے سنسکرت، ہندی، اردو، فارسی تے پنجابی زبانوں دا علم حاصل کیتا۔ (3) اوہناں انگریز افسراں دی نوکری کیتی۔ دھرم پرچار تے انگریز دی نوکری پاروں اوہناں نوں کئی علاقیاں دے سفراں تے وی جانا پیا۔ اوہ کجھ چر لاہور وی رہے۔ شردھا رام پھلوری نے سنسکرت، ہندی، اردو تے پنجابی زبان وچ لکھتاں نوں رچیا۔ جیہناں دی تفصیل ایس طرح ہے:

سنسکرت

- 1- نیتیر پرارتھنا
- 2- آتم چکیتسا
- 3- بھرگو سنہتا (جوتش بارے)
- 4- شو پران دی کتھا

ہندی

- 1- کتھت (15)
- 2- تتو دیپک (دھرم کرم دا سار)
- 3- ست دھرم مکتا ولی (بھجناں دا ٹریکٹ)
- 4- بھاگ یروتی (ناول، 1877ء)
- 5- پریا گنتر (استری شکشا کی)
- 6- پر جاہتیشی (استری چلن دے اُپدیش)
- 7- بہار بندھو (استری سکھیا بارے)
- 8- رمالا کام دھنیو (1866ء رٹل وودیا بارے)
- 9- سنوپ دلش (1880ء سکھیا بارے)
- 10- پنچ منتر (1880ء پرا وودیا دی سکھیا)
- 11- ستیہ مرت پرواہ

- 12- پاک سادھنی (رسوئی سکھیا)
- 13- کوٹک سنگریہہ (جادو تماشاں دی)
- 14- درستاناؤلی (درستانٹ سنگریہہ)

اردو

- 1- دُرجن مکھ چُپٹیکا (عیسائی، اسلام تے برہم، سماج دا کھنڈن)
- 2- دھرم کسوٹی (1874ء اپنشاں دا انوواد)
- 3- دھرم رکشا (1876ء برہم سماج نوین چندر رائے صاحب دے لیکچر دے جواب وچ لکھی)
- 4- دھرم سہناد (1876ء پرشنو تریاں)
- 5- اُپدیس سنگریہہ (دھارمک اُپدیشاں بارے)
- 6- اُم المذاہب (1880ء دبستان مذاہب دا اردو انوواد)

پنجابی

- 1- بینتاں
 - 2- بارہ ماسہ
 - 3- سکھاں دے راج دی وٹھیا (1866ء)
 - 4- پنجابی بات چیت (1875ء) (4)
- شردھا رام پھلوری ہوراں دیاں پنجابی لکھتاں وچوں 'بینتاں' تے بارہ ماسہ زمانے دی دھوڑ پیٹھاں دب چلیاں ہن۔ پروفیسر پریتم سنگھ ہوراں 'سکھاں دے راج دی وٹھیا' نوں مرتب کرن سے ایس دیباچے وچ 'بارہ ماسہ' دے ست بنداں نوں شامل کیتا ہے۔
- گورنمنٹ کور ہوریں شردھا رام بارے آکھیاں ہن:

”شردھا رام شروع توں ہی اک ہونہار بالک سی۔ چنچل وی سی پر ہونہار ادھک۔ اُس دی بڑھی تیز سی۔ اوہ کسے گل نوں تڑت سمجھ لیندا سی۔ ایہی کارن ہے کہ اُس نے بڑی جلدی شاستر گیان وچ نہنٹا پراپت کر لئی۔ ایس توں علاوہ اوس نے کئی بھاشاواں سنسکرت، ہندی، اردو تے پنجابی وچ بہت مہارت حاصل کیتی۔ اوس نے ہر پرکار دے دھرم گیان نوں حاصل کیتا تے اپنے شاستر اتھ دے دوران

دوسریاں نوں نراوتر کرن وچ سپھل رہیا۔ اوس دے دکھیاں وچ

مُکنا تمک دھرم اڈھین نال بھر پور سن۔“ (5)

پنڈت شردھا رام پھلوری ہوراں دی لکھت ’سکھاں دے راج دی

وتھیا‘ نوں اوس سے دے پنجاب دے لیفٹیننٹ گورنر میکوڈ دی سرپرستی

وچ 1866ء نوں تیار کیتا۔ جس نوں پہلی وار 1868ء وچ پنجاب سرکار

ولوں چھاپے چاڑھیا گیا۔ (6)

پنڈت شردھا رام پھلوری اپنی لکھت ’پنجابی بات چیت‘ دے دیباچے وچ اپنی ایس

لکھت دی دس پاؤندے ہوئے لکھدے نیں:

”..... میں اُس پرمیسر نوں بار بار سُکر کے ہُن اہ بات لکھدا ہاں

کہ اس توں پہلاں پنجابی بھاشا وچ میں اوہ پوچھی لکھ کے سرکار وچ دتی

سی کہ جس وچ پنجاب دیس دیاں جٹاں ار کرتوتاں ار سادھا سنتاں ار

راجیاں دیاں حقیقتاں لکھیاں ہونیاں سیاں کہ جس نوں پڑھ کے انگریز

لوک امتحان دیندے ہن۔“ (7)

شردھا رام دی لکھت ’سکھاں دے راج دی وتھیا‘ پنجابی نثر دی

کتاب انگریز افسر اپنے امتحان پاس کرن لئی ایس دا مطالعہ ضروری

سمجھدے سن۔ اوہ انگریز افسر جیہناں نوں ہندوستان دے دکھ دکھ

علاقیاں وچ ذمہ داریاں دتیاں جاندیاں سن اوہناں نوں اوس علاقے

دے رسم و رواج اوتھوں دی ثقافت رہن سہن تے زبان بارے

جانکاری حاصل کرنا ضروری سمجھیا جاندا سی۔ جیس کر کے اوہناں دا

امتحان ایس کھتیر وچ لیا جاندا سی تاکہ اوہ چنگے طریقے نال اپنیاں ذمہ

واریاں نوں نبھا سکے۔ شردھا رام پھلوری دیاں ایہہ پنجابی لکھتاں

اوہناں لئی بڑیاں فائدہ مند ثابت ہوندیاں سن۔

شردھا رام پھلوری ہوراں اپنی ایس لکھت نوں مکھ طور تے تن

باباں وچ ونڈیا ہے: پہلے باب وچ گورو نانک صاحب توں لے کے

دسویں گورو گوبند سنگھ تک دا ویروا دتا گیا ہے۔ ایس توں اڈ رہت

نامہ سکھاں دا اتے ظفر نامہ وی موجود اے۔ دوجے باب وچ مہاراجہ

رنجیت سنگھ، بیان مسلاں دا، مہاراجہ رنجیت سنگھ دے جیون بارے

جانکاری دتی گئی ہے۔ مہاراجا کھڑک سنگھ، نونہال سنگھ دا حال تے لاہور دی لڑائی دا ذکر وی ملدا ہے۔ ایس لکھت دے اخیر لے تے تیجے باب اندر پنجاب دیاں لوکاں دے رسم و رواج، ریتاں تے گیتاں، کہاوتاں بارے جانکاری ملدی ہے۔

پنجابی نثر دی وگنی لئی ویکھو:

”جلپے لہور تحصیل شرقپور دے علاقے رائے بھوئے دی تلونڈی نامے پنڈ وکھے جو ہُن نکانہ کر کے آکھیدا ہے کالونامے ویدی کھتری دے گھر جو اوس ویلے پٹواری سا سمت 1526ء سن 1469ء عیسوی وکھے کتک سودی پورن ماسی دے دن ادھی رات نوں پتر جمیا جاں کالوے اپنے گل پروہت نوں خبر دتی تاں اوس نے ساستر ریت موجب وچار کر کے اوس بالک دا ناؤ نانک رکھیا اتے کہیا کہ ہے کالو ایہہ بالک بہت اُتم اردھرم مورت ہووے گا۔ بہت لوک ایس دے پچھے تَرَن گے ایہہ پرمیسر دا پیارا ہے۔ بہتیاں دے بھرماں نوں کھووے گا.....“ (8)

گورنجن کور ہوریں ایس لکھت بارے آکھدیاں ہن:

”سچے طور تے اسیں کہہ سکدے ہاں کہ پنڈت شردھا رام پھلوری نے ایس پُتیک دی رچنا کر کے اک پنٹھ دو کاج والی گل کیتی ہے۔ اک پاسے تاں اوس نے انگریزاں نوں پنجاب دے اتہاس، لوکاں دے جیون، اوہناں دے سماج تے سبھیا چارتوں چنگی طرح جانو کرایا ہے تے دوجے پاسے اجوکی وارنٹک دا ناٹھ پُراتن وارنٹک نالوں توڑیا ہے۔ اجیہا ذکر کردیاں کتے اوہ کچھ پاتی ہو جاندا ہے تے کتے انادر بھر پور شہداولی دا پریوگ کردا ہے، کتے سکھاں دے راج دی ننڈیا کردا ہے تے کتے انگریزاں دے سوہلے گاؤن لگ جاندا ہے۔ پھر وی اُس نے پنجاب دے لوکاں تے اوہناں دے جیون بارے جو مُڈھلی واقفیت دتی ہے اوہ کافی مہتو پورن تے شلا گھا یوگ ہے۔ گل کہ انگریزاں دی صفت سمیر وچ اُس دے لکھ ہلدے ہی نظر آؤندے ہن۔“ (9)

ایسے ہی قسم دی اک ہور لکھت شردھا رام پھلوری نے ’پنجابی بات چیت‘ دے ناں نال

1875ء وچ رچی۔ لیکھک ولوں دتی جانکاری مطابق ایس لکھت نوں اوس نے انگریز افسراں دی تربیت لئی تیار کیتا تا کہ اوہ پنجابی زبان نوں سکھن توں اڈ پنجابی جیون، رہن سہن، رسماں ریتاں رواجوں تے ثقافت توں دی جانکاری حاصل کر سکن۔

اوہ اپنی ایس لکھت دے دیباچے وچ لکھدے ہن:

”پرہن میرے اک متر پادری جان نیوٹن صاحب نے جو پنجابی
جہان نوں بہت اچھی طرح جان دے ہن مینوں ایہہ صلاح دتی کہ اک
ایہی پوتھی پنجابی جہان وچ لکھو کہ جس وچ سب طرح دے محاورے آ
جان، اُس متر دی صلاح من کے میں اہ (پنجابی بات چیت) نام پوتھی
لکھ کے سمت 1933 سن عیسوی 1875ء وچ اُس متر نوں دتی کہ جس
نے گورنمنٹ پنجاب توں منجور کرا کے مینوں ایس دا انعام دوا یا۔“ (10)

شردھا رام پھلوری ہوریں اپنی ایس لکھت نوں رچے جان دا مقصد بیان کردے ہوئے
لکھدے ہن:

”اہ پوتھی جو انگریجاں دے فائدے واسطے لکھی ہے کہ جو پنجاب
دے سب دستور سمجھنا چاہندے ہن، اس واسطے جتھوں تائیں پر باسی
کوئی محاورے اربوہر لکھنے تے نہیں چھڈیا۔“ (11)

پنجابی نثر دی ایس لکھت نوں شردھا رام پھلوری ہوراں تن باباں وچ ونڈیا ہے۔ کتاب
اندر دیباچہ لکھن توں بعد "Proverbs and Idiomatic Sentences" دے سرناویں پیٹھ 114
محاوریاں نوں رومن پنجابی اکھراں وچ درج کیتا ہے۔ جیہناں دا پنجابی زبان وچ ترجمہ وی
اونہاں دے سامنے درج کیتا ہے ایہدے کل صفحے 8 ہن۔ ’پنجابی بات چیت‘ دے پہلے باب
اندر شروع وچ ہی لکھیا ہے۔ ”اس وچ مانجھے دیاں ساریاں گواراں منکھاں ارتیمیاں اتے منڈے
کڑیاں اتے ٹیاراں دیاں بولاں اریتاں ادک لکھتاں ہن۔“ دوجے باب دے شروع وچ لکھیا
ہے۔ ”اس وچ دوا بے دی بولی اراوتھے دیاں گواراں صرافاں ارینیاں سیانیاں ارتیمیاں دے
بولنے دا ڈھب اریتاں رسماں لکھیاں ہونیاں ہن۔“ تیجے باب وچ ”اس وچ دوا بے دے
مسلماناں اریکاگڑے دے ارد گرد دیاں پہاڑیاں اری مالوے دیاں جٹاں دیاں بولیاں اور گجھ
گیتاں لکھیاں ہویاں ہن۔“ ایہناں تن باباں اندر پنجابی نثر رومن اکھراں وچ لکھی ہوئی ہے۔
ایہناں تن باباں دے صفحیاں دی گنتی کل 84 ہے۔ تن باباں توں بعد اخیر تے "Glossary"
دتی ہوئی۔ پنجابی اکھراں دی گنتی 2819 ہے تے ایہناں دے انگریزی زبان وچ معنی وی دے

گئے ہن۔ ایس دے صفیاں دے نمبر وکھرے لگے ہوئے نیں جس دے مطابق ایہدی گنتی 46 ہے۔

پنجابی نثر دی ایس کتاب وچوں نمونہ ویکھو:

”لہور شہر دے لوہاری درواجے چڑی ماراں دی گلی وچ اک مُلراج نام کپور کھتری رہندا سا، کہ جس دے گھر ترے ننگر سن۔ وڈے دا ناؤں گراں دتہ اتے وچکار لے دا جواہر اریسے نکلے دا نام مانک سا۔ جاں وڈا گراں دتہ کجھ سیانا ہویا، تاں اُس دی بھوآ اپنی بھرجائی نوں آکھیا بھابی گراں دتہ ہُن سُنکھ نال سیانا ہو پیا کتے چنگے گھر ایس دا ناؤں تھاوں لگ جاوے تاں چھٹی گل ہووے۔ گراں دتے دی ماں آکھیا بی بی سابلی درو جے تہاڈی گلی دے مُنڈے سروپو دی گلی زرنجن کھنے دے گر ترے کڑیاں سُنڈے ہاں جے توں کجھ اُدم کریں تاں اساڈے گراں دتے نوں سگن آ جاوے۔ اُس گراں دتے دی بھوآ اوں دن سروپوں دی گلی جا کے گراں دتے دے پیو دی وڈیائی کیتی اتے ایہہ بی آکھیا کہ ننگر بھی سُنکھ نال وڈا سُچیت تے مدرسے پڑھدا ہے۔ زرنجن کھنے دی ماں اتے وُہٹی آکھیا چھابی بی بی اساں اوڑک اپنی کاکي کسے کھتریتے نوں ہی دینی ہے نہ سگوں بھیڑے پلے پادے تاں ہور بی چنگی گل اے۔ چھابا جُڑا ترایاں وچ آ جانیو سگن کر دیاں گیاں۔ جاں گراں دتے دی ماں اتے بھوآ اتے ہور کئی ترمیتاں کھٹیاں ہو کے جُڑا تریاں دے دین زرنجن دے گھر گئیاں تاں دھی والیاں اک روپیہ تاں گڑ دی روڑی چا دتی۔“ (12)

شردھا رام پھلوری دیاں دوویں لکھتاں ’سکھاں دے راج دی وٹھیا‘ تے ’پنجابی بات چیت‘ بولی دے پکھ توں بہت امیر ہن۔ لیکھک نے ایہناں اندر عام بول چال دی زبان نوں ورتیا ہے تے علاقائی بولیاں نوں بڑے سچے ڈھنگ نال ورتوں وچ لیاندا ہے۔ شردھا رام پھلوری ’پنجابی بات چیت‘ دے دیباچے وچ لکھدا ہے:

”بھاویں میں رہن والا تاں دوا بے دا ہاں ار گھر میرا جالندھر دے علاقے پھلور شہر وچ ہے تاں بی میں ہور ناں استھاناں دیاں بولیاں ار ریتاں لکھیاں جے کسے جگہ میرے لکھن دی بھل ہووے تاں

پڑھن والے مابھ کرن۔“ (13)

’سکھاں دے راج دی وٹھیا‘ دی بولی دا پنڈا تاں مالوی رلی دوابی والا ہے تے بیانن ڈھنگ اندر تاریخی کچھ اُگھڑواں ہے۔ ایس اندر سوچھ سیانف وکھالی دیندی ہے۔ ’پنجابی بات چیت‘ اندر لیکھک نے کسالی بولی دی ورتوں کیتی ہے تے محاورے تے اکھاناں دی ورتوں نال تھوڑے اکھراں وچ بہت کچھ سمجھایا گیا ہے۔ جس نال نثر دی خوبصورتی وچ وادھا ہوندا ہے۔ ایس لکھت اندر لیکھک دی نثر وچ چُستی وکھالی دیندی ہے۔ جو پڑھن والے نوں اپنے ول کھچدی ہے۔ ہندی تے سنسکرت زبان دا سیانا ہون کر کے لیکھک دیاں ایہناں لکھتاں اُپر ہندی تے سنسکرت دا اثر وی وکھالی دیندا ہے۔ ’س‘، ’سے‘ وغیرہ شبدان نوں جملیاں دے اخیر تے ورتیا گیا ہے۔ ایس توں اڈ فارسی زبان دا اثر وی موجود ہے۔ ایس طرح لیکھک نے سنسکرت تے فارسی شبدان نوں تدبھو روپ وچ وی ورتیا ہے۔

جیویں: پریشتر (پریشور)، عرج (عرض)، سود (شبد)، ابمان (ابھیمان)، اُتاری (اوتاری)، پکھیر (فقیر)، تڑفنا (تڑپنا)، ریداس (روی داس)، نگدی (نقدی)، سر بندھیاں (سنبندھیاں)، مُلکھ (ملک)، سیل (سیر)، پکھیر (پنچیر)، سجادے (صاحبزادے)، نگھسان (نقصان)، مدت (مد)، تنگھ کے (لنگھ کے)، خُسامت (خوشامد) وغیرہ۔

جملیاں دی بنتر تے زبان پراتن جنم ساکھی دے مہاندرے والی معلوم ہوندی ہے۔ وڈے وڈے جملیاں دی ورتوں نال گرامر دے اصولاں نوں ٹپدے ہوئے لنگھدے ہن۔ شردھا رام پھلوری نے اکھر جوڑاں نوں عام بول چال دے نیڑے ہی رکھیا ہے۔ کیونکہ اوہ لوکاں دے نجی جیون نوں اوہناں دے رہن سہن مطابق ہی وکھاؤنا چاہندا سی۔ مجموعی طور تے شردھا رام پھلوری دی پنجابی نثر نوں پرانی تے نویں نثر دا سنگم آکھیا جا سکدا ہے، جس نال نویں نثر دا مڈھ بچھدا وکھالی دیندا ہے۔

حوالے

*Professor of Punjabi, Govt. Graduate College Township, Lahore

1. Gowrbachan Kaur, Shardha Ram Philori Jevan te Rachna (Patiala: Punjabi University, 1988), 1.
2. Gowrbachan Kaur, 1.
3. Gowrbachan Kaur, 14.
4. Gowrbachan Kaur, 14-15.
5. Gowrbachan Kaur, 16.
6. Gowrbachan Kaur, 18.
7. Shardha Ram Philori, Punjabi Bat Cheet (Lahore: Rai Sahib M Gulab Singh and Sons, 1912), III.
8. Shardha Ram Philori, 88.
9. Gowrbachan Kaur, 38.
10. Shardha Ram Philori, III.
11. Shardha Ram Philori, III.
12. Shardha Ram Philori, 1.
13. Shardha Ram Philori, II.